

Yedisian-Bucak Nogaylarının 1756 ve 1758 İsyanları

İsmail BÜLBÜL*

Özet

İtil-Ural sahasının önemli ögelerinden birisi olan Nogaylar, XVI. yüzyılda eski güçlerini kaybedince Deşt-i Kıpçak coğrafyasının çeşitli bölgelerine dağılıp Osmanlı, Kırım ve Rusya gibi devletlerin himayesi altına girmeye başladılar. Bunlardan Osmanlı Devleti'nin hakimiyetini kabul eden Nogay boyları, yoğun olarak Tuna Nehri'nden Kırım Yarımadası'na uzanan geniş düzlüklere yerleştiler. Bu coğrafyada Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı'nın ortaklaşa yönetimi söz konusu idi. Nogaylar, bu ortak idare altında eski geleneklerine sıkı sıkıya bağlı bir yaşam tarzı sergilediler. Bu durum Nogayların, yeni efendilerinin kanunlarını benimsemelerinde isteksiz davranmalarına ve efendileri ile aralarında yüzeysel bir bağın kurulmasına neden oldu. Ortaya çıkan kırılğan yapı onların merkezi otoriteye karşı kolaylıkla isyan etmelerinin de yolunu açtı.

Bu çalışmada, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan Mühimme Defterleri'nden ve dönemin kroniklerinden hareketle, Nogayların 1756 ve 1758 yıllarında gerçekleştirdiği isyanlarının sebep-sonuçları ve gelişimleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Nogaylar, isyan, Said Giray, Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı*

The Rebellions of Yedisian-Budjak Nogais in 1756 and 1758

Abstract

Nogais, one of the important factors in the Volga-Ural Territory, were scattered into various regions of Desth-i Qıpçaq geography and

* Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ismailbulbul_@hotmail.com

started to get into the protection of states such as Ottoman, Crimea and Russia after they lost their power in the XVIth century. Nogai tribes who accepted the protection of the Ottoman State settled mainly into vast plains that spread from the Danube to Crimean Peninsula. The rule in this territory was shared by the Ottoman State and Crimean Khanate. Under this shared rule, Nogais had a lifestyle in which they strictly followed their traditions. This caused their unwillingness to adopt their protectors' laws and, a superficial tie between them and their rulers. The resulting fragile structure led to easy rebellions against the central authority.

This study discusses reasons results and developments of the rebellions of Nogais, between 1756 and 1758, by focusing on the Records of the Muhimme Daftars and chronics which can be found in the archives of the Ottoman Empire.

Key Words: *Nogais, rebellion, Said Giray, Ottoman Empire, Crimean Khanate*

Giriş

Emir Nogay ve Emir Edige, Altın Orda'nın en güçlü ve tanınmış komutanları arasındadır. Emir Nogay, Nogay Ulusu'nun, Emir Edige (1391-1420) ise Nogay Orda'nın oluşumuna zemin hazırlamıştır. Son şeklini Edige'nin torunu Vakkas döneminde (1440-1447) alan Nogay Orda XVI. yüzyıla gelindiğinde Doğu Avrupa'nın en güçlü siyasi teşekküllerinden birisi haline gelmiştir.¹

Nogayların XVI. yüzyılın başlarında ağırlık merkezini İtil ve Ural Nehirleri arasında kalan saha oluşturmaktadır. Aynı yüzyılın ortalarından itibaren Nogaylar, mirzalar arası anlaşmazlıklar, doğal afetler gibi sebeplerden dolayı yurtlarını terk etmeye başlamışlar ve bir

¹ Mehmet Alpargu, "Nogaylar", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 799-801; Derya Derin Paşaoğlu, "Nogayların Hanlık Veya Ulus Olma Sorunsalı", *TAD*, C. 35/S. 60, 2016, s. 286.

kaç yüzyıl içinde Tuna Nehri'nden Kazakistan içlerine kadar uzanan bütün Deşt-i Kıpçak sahasına yayılmışlardır.²

Bu çalışmada; Nogayların Deşt-i Kıpçak'taki Bucak ve Özi Kırı Bölgelerini yurt edinmelerine değinilerek yeni yurtlarında karşılaştıkları problemler ve bu problemlerin de etkisiyle meydana gelen 1756 ve 1758 isyanları ele alınmıştır. Çalışmanın birinci kısmını oluşturan Nogayların Bucak'a yerleşmeleri konusu Alper Başer tarafından hazırlanan "*Bucak Tatarları (1550-1700)*" isimli doktora tezinde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.³ Çalışmanın ikinci kısmını oluşturan Nogayların 1756 ve 1758 isyanlarına dair Türkçe literatürde yüzeysel anlatımlar dışında herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Yabancı literatürde ise Barbara Kellner-Heinkele'nin bu konuda bir çalışması mevcuttur.⁴ Ancak Kellner-Heinkele'nin çalışması Almanca olduğundan incelenememiştir. Bununla beraber onun, söz konusu çalışmasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden yeterince istifade edemediği söylenebilir. Yine Rusça literatürde Nogaylarla ilgili epeyce çalışma mevcut olmasına rağmen, Rusça konusundaki yetersizlikten dolayı bu çalışmalara başvurulamamıştır.

Bu çalışma, isyanların gerçekleştiği dönemde Yedisan Seraskerliği'nde bulunan Said Giray'ın yazmış olduğu Târîh-i Saîd Giray Hân isimli eserine, dönemin Osmanlı belgelerine, kroniklerine ve resmi tarihlerine, olaydan bahseden batılı seyyah ve elçilerin anlatımlarına dayanmaktadır. Diğer taraftan olayın en önemli görgü tanıklarından Fransız elçisi Peyssonnel'in eseri Fransızca olduğundan onun bu eserinden istifade edilememiştir.⁵ Bu eksiklik, olayı Baron de Tott gibi

² Mehmet Alpargu, *Nogaylar*, Değişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 82, 86; Alpargu, "Nogaylar", s. , 801, 808.

³ Alper Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

⁴ Barbara Kellner-Heinkele, *Aus den Aufzeichnungen des Sa'îd Giray Sultân*, Hamburg 1975.

⁵ Claude Charles de Peyssonnel, *Traite sur le Commerce de la Mer Noire*, Tome Second, Paris 1787.

Peyssonnel'den aktaranların anlatımlarına başvurularak giderilmeye çalışılmıştır.

Nogayların İtil Nehri'nden Batıya Göçleri ve Yeni Yurtları

Nogay göçlerinin başlıca sebepleri XVI. yüzyılın ikinci yarısında Nogay Orda'sında yaşanan siyasi çekişmeler, Deşt-i Kıpçak'ta görülen kıtlıklar (1577-1578) ve XVII. yüzyılın sonlarına doğru artan Kalmuk baskısıdır. Bunun dışında Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı gibi devletlerin iç ve dış politikaları Nogayların Batıya göç etmelerinde dolaylı yoldan etki yapmış gibi görünmektedir.⁶

II. Bayezid, 1485'te Kili'yi ele geçirdikten sonra bölgenin stratejik öneminden dolayı, buradaki Türk nüfusunu güçlendirmek için İtil boyunda ve Kıpçak bozkırında yaşayan Türk nüfusundan büyük bir topluluğu Kili, İsmail ve Akkerman'ı kapsayan Bucak'a (Bkz. Ek 1) yerleştirmiştir. Bayezid'in amacı bölgeden geçen Kırım yollarını ve Eflak ve Boğdan'ı denetim altında tutmak ve komşu ülkelere karşı onların askeri gücünden yararlanmaktır.⁷

"Osmanlı Devleti'nin onayı" ile İtil'den Tuna'ya yapılan bu ilk göç yüzyılın üçüncü çeyreğinden sonra yerini "düzensiz göçlere" bırakmıştır.⁸ 1555'te Nogay beyleri arasında başlayan anlaşmazlıklar 1577-78'de İtil-Yayık bölgesinde görülen kıtlıkla birlikte Nogayların

⁶ Alpargu, *Nogaylar*, s. 58-66.

⁷ Müstecap Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966, s. 20; Kemal Karpat, "Bucak", *DİA*, C. 6, 1992, s. 341; Alpargu, "Nogaylar", s. 803, 805; Alpargu, *Nogaylar*, s. 82; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 4, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 130. 17. Yüzyılın ortalarında bölgeden geçen ünlü seyyah Evliya Çelebi, II. Bayezid döneminde buraya iskan edilenlerin Nogaylar olduğunu belirtir. (Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 7, haz. Yücel Dağlı vd., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 192.

⁸ Başer, *Bucak Tatarları...*, s. 23.

kitleler halinde Batıya göç etmelerine neden olmuştur. Kırım Hanı Devlet Giray, bunları Azak ve Kuban bölgesinde iskan ettirip başlarına da kendi oğullarından birisini atamıştır.⁹ Bu son göç dalgası ile gelenlerden Mansuroğlu Kabilesinden Diveyoğlu Kantemir Mirza¹⁰ ise Bucak bölgesine yerleştirilmiştir. Onun gelişi ile bölgedeki *Kıpçaklı Türk nüfusu*¹¹ ciddi oranda artış sağlamıştır. Ancak bu yeni göç hem Kırım Hanlığı hem de Osmanlı Devleti için bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir.¹²

Bucak ve havalisine yerleşen Nogaylar, Rusya ve Lehistan tarafından bölgeye yönlendirilen Kazak saldırıları karşısında bir bariyer oluştururken Kırım Hanlığının bölgedeki nüfuzunun Osmanlı lehine kırılmasına da yardım etmiştir.¹³ Buna karşılık Nogayların, Lehistan ve Boğdan içlerine Osmanlı Devleti'nden izin almadan gerçekleştirdiği akınlar Lehistan ile ilişkilerin bozulmasına neden olmuş, Boğdan'da da huzursuzluğa yol açmıştır. Bu durum, Nogaylar ile Osmanlı yönetimini sık sık karşı karşıya getirmiştir. Nitekim Kantemir Mirza'nın bu akınlar neticesinde Osmanlı Devleti ile arası açılmıştı. Bununla birlikte 1620'de Hotin Seferi sırasında gösterdiği yararlılık Kantemir Mirza'nın yükselişini sağlamıştı. Alper Başer, Kantemir Mirza'nın başarısının onu

⁹ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 1992, s. 282.

¹⁰ Kantemir Mirza için bkz. Alper Başer, *Bucak Tatarları...*, s. 76 vd.; Derya Derin, *Abdülğaffar Kırımî'nin Umdet'ül-Ahbar'ına (Umdet'üt-Tevarih) Göre Kırım Tarihi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 348.

¹¹ Burada Kıpçaklı Türk nüfusu ile Tatarlar ve Nogaylar kastedilmiştir. XVI ve XVII. yüzyıllarda bölgeye göç edenlere bazen sadece *Tatar* ya da *Nogay* bazen de *Tatar Nogay* denilmiştir. Bazı farklılıklar dışında onları birbirinden ayıran herhangi bir belirleyici unsur bulunmamaktadır. Bu yüzden şimdilik Nogayları Tatarların bir alt kimliği olarak değerlendirmek mümkün görünüyor. (Başer, *Bucak Tatarları...*, s. 4-9)

¹² Başer, *Bucak Tatarları...*, s. 76, 77; Derya Derin Paşaoğlu, "Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar", *DTCF-TAD*, C. 33/S. 56, 2014, s. 171-172.

¹³ Alpargu, *Nogaylar*, s. 93-94, 101; Başer, *Bucak Tatarları...*, s. 56.

“Kırım Hanlığı’na eşit siyasi ve askeri bir güç haline” getirdiğini belirtir.¹⁴ Bu yükseliş, Kantemir Mirza’nın sonunu hazırlamış, Kantemir Mirza, Kırımı bir iç savaşa sürüklerken Osmanlı yönetimi tarafından 1637’de ortadan kaldırılmıştı.¹⁵

Aynı tarihlerde İtil’de Kalmuk tehlikesi ortaya çıkınca bölgedeki Nogayların bir kısmı Özi ve Akkerman’a göç ettiler.¹⁶ Osmanlı yönetimi yeni gelenlere vergi ödemelerini, Boğdan reayasına zarar vermemelerini ve Osmanlı hukukunu benimsemelerini şart koştu. Esasında bu şartlar Nogayların Osmanlı yönetimi ile karşı karşıya kaldıkları her olayda tekrar ileri sürülmüştür. Muhtemelen mesele Nogayların doğrudan itaat altına alınması ile ilgilidir ve Osmanlı yönetimi bunu gerçekleştirmek için *Yalı Ağalığı* denilen bir kurum tesis etmiştir. Bir ara bu kurum Kırım hanlarının ısrarı üzerine kaldırılmış ise de sonradan yeniden teşekkül etmiş ve 1676’da denetimi Kırım hanlarına bırakılmıştır. Ancak, yüzyılın sonlarında *Yalı Ağalığı’nın* bölgenin idaresinde yetersiz kalışı yeni bir kurumun ortaya çıkışına sebep olmuştur. Nogaylar 1691’de Lehistan tehlikesine karşı Kırım hanından kendilerini idare etmesi için başlarına bir sultan atmasını istemişlerdi. Han, onların bu isteğini yerine getirerek bölgeye bir Girayzade sultan atamıştır. Bu sultan hem Nogaylardan hem de bölgenin idaresinden sorumludur ve serasker unvanı ile anılmaktadır. Seraskerin idare ettiği bölgeye de *Bucak Seraskerliği* denilmektedir. Daha önce bölgedeki işlerden sorumlu tutulan *Yalı Ağalığı* ise seraskere bağlı bir kurum olarak varlığını sürdürmüştür.¹⁷

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bucak bölgesine yapılan yoğun Nogay göçleri, Nogaylar için yeni iskan sahalarının bulunmasını zorunlu kılmıştır. 1666’da Halil Paşa’nın denetiminde iskanı yapıldığından Halil Paşa’ya atfen Halil Paşa Yurdu denilen ve Bucak’ın hemen kuzeyinde kalan 1500 km²’lik bölge bu iskan sahalarından

¹⁴ Başer, *Bucak Tatarları...*, s. 88-96.

¹⁵ Alpargu, *Nogaylar*, s. 103-104; Başer, *Bucak Tatarları...*, s. 125.

¹⁶ Alpargu, *Nogaylar*, s. 107-108; Başer, *Bucak Tatarları...*, s. 142.

¹⁷ Başer, *Bucak Tatarları...*, s. s. 150, 151, 155, 158, 191, 197, 198, 201-202.

birisidir.¹⁸ Ancak bu bölgenin Nogaylar için yeterli olmadığı söylenebilir. Çünkü Nogaylar Osmanlı Devleti'nin Kutsal İttifak üyeleri ile savaşı sırasında Boğdan içlerine doğru sınırlarını genişletmişlerdi. Bu durum Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki sorunlardan birisini teşkil etmiş ve 1699'da imzalanan *Karlofça Anlaşması'nın* maddeleri arasında yer almıştır. Anlaşmaya göre Osmanlı Devleti Nogayları Boğdan içlerinden çıkaracak ve Özi Nehri'nin ötesine göçürecekti. Ayrıca Osmanlı Devleti, Nogayların Lehistan'a akın düzenlemelerine engel olacaktı.¹⁹

1701 yılındaki hadiseler Osmanlı Devleti'nin Lehistan'ın isteklerinin ne kadarını yerine getirdiğini göstermektedir. Devlet Giray'ın Hanlığını tanımayan Gazi Giray, Bucak Nogaylarının yardımı ile Kırım Hanı II. Devlet Giray'a karşı mücadeleye girişmiş, Osmanlı Devleti'nin meseleye dahil olması ile bu mücadeleden vazgeçmiştir. Gazi Giray Rodos'a sürülürken, onunla hareket eden Nogaylar Osmanlı Devleti'nin öne sürdüğü bir takım şartları kabul etmek zorunda kalmıştır.²⁰ Buna göre Nogaylar, Osmanlı Kanunlarına uyacaklar, Boğdan'a yerleşenler Halil Paşa Yurduna geri dönecekler, Lehistan ve Rusya vatandaşlarına ve Eflak-Boğdan reayasına zarar vermeyecekler, Lehistan'dan alınan esirleri iade edecekler, H. 1111 (M. 1699-1700) senesine ait öşürlerini ödeyeceklerdir. Buna ilaveten Osmanlı yönetimi Bucaklı'nın elindeki *maktuları* lağv etmiş, 1/8 olan *öşür vergisini* 1/10'a düşürmüştür. Ayrıca Nogayların, Osmanlı ideolojisine uyum sağlamaları için meskun oldukları yerlerde mescid, medrese ve mektep inşası ile bu yerlere gerekli olan alimlerin iskani öngörülmüş, onları doğrudan İstanbul'a

¹⁸ Tahsin Gemil, "Yeni Belgelere Göre 'Halil Paşa Yurdu' ve 'İki Saat'lik Arazi", *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 21-25 Eylül 1981, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 1017.

¹⁹ Başer, *Bucak Tatarları...*, s. 160, 161.

²⁰ Başer, *Bucak Tatarları...*, s. 162-165; Derin, *Abdülğaffar Kırımî'nin...*, s. 392-402; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 11.

bağlanabilmeleri için içlerine kadılar tayin edilmiştir.²¹ Bu kararların dışında Devlet Giray, Orakoğlu'ndan 700-800 haneyi Kırım Yarımadasına yakın bir bölgeye göçürmüştür.²²

Görüldüğü gibi Özi'nin ötesine sadece Orakoğlu kabilesi göçürülmüştür. Bunlar muhtemelen Devlet Giray'a muhalefet eden bir kabile oldukları için cezalandırılmak amacıyla yerlerinden edilmiştir. Bucak ve Halil Paşa Yurdu'ndaki Nogaylar yine aynı yerlerinde kalmışlardır. Boğdan içlerinde oturan Nogaylara gelince, bunların Boğdan'dan çıkarıldıkları 1727'deki hadiselerden anlaşılmaktadır.

1727'de *Kalgaylık* makamından azledilen Adil Giray, Kaplan Giray'ı tekrar tahta geçirmek için Bucak taraflarına giderek Nogayları isyana teşvik etmiştir. O, muhtemelen Kaplan Giray'ın iktidara gelmesi durumunda Nogaylara Boğdan'daki eski yurtlarının kendilerine verileceğine dair vaatte bulunmuştur. Netice itibarıyla Nogaylar, Bender Paşası aracılığıyla Osmanlı Devleti'nden Kaplan Giray'ın tahta geçirilmesini ve Boğdan'daki eski yurtlarına iskanlarını istemişler. Bu isteklerinin yerine getirilmemesi durumunda Lehistan'a gitme tehdidini savurmuşlardır. Osmanlı yönetimi isyancıların isteklerini sert bir şekilde reddettiği gibi Kırım Hanı Mengli Giray'ın hanlığını yenilemiş ve hanı Rumeli kuvvetleri ile desteklemiştir. Bu durum karşısında hem Adil Giray hem de Nogaylar Osmanlı Devleti'nden af dilemek zorunda kalmıştır. Nogayların başında bulunan ve isyana elebaşılık eden Yusuf Mirza, Timur Han, Hapac²³ ve kardeşleri ise Lehistan'a kaçmıştır. İsyanın bastırılmasından sonra İsmail şehrine gelen Mengli Giray, burada Nogay ileri gelenleri ile görüşmüş ve Nogayların 1711'de kararlaştırılıp 1721'de tekrar onaylanan Prut ile Turlu nehirleri arasında kalan arazi üzerindeki mülkiyetlerini yeniden tasdik etmiştir. Nogaylardan bir daha karışıklığa sebep olmayacaklarına ve Boğdanlılara zarar vermeyeceklerine dair söz alınmıştır. Nogaylar şayet

²¹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyat*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 704-705.

²² Başer, *Bucak Tatarları...*, s. 167.

²³ Kaynaklar Hapac'ı mirza ya da bey gibi bir unvanla zikretmemektedir.

böyle bir işe kalkışılırsa İstanbul'a 1000 kese akçe ceza ödemeyi kabul etmiştir. Ayrıca ceza olarak Nogaylardan hane başına alınan 1/4 oranındaki vergi 1/3 oranına yükseltilmiştir.²⁴

1727'deki anlaşmanın Nogaylar tarafından kabul görmediği, anlaşmadan hemen sonra Boğdan içlerine girmelerinden anlaşılmaktadır. Bu hadise Nogaylar ile Boğdanlılar arasında çatışmaya neden olmuştur. Mesele, İsmail ve Akkerman'ın Temmuz 1728'de Halil Paşa Yurdu'na dahil edilmesiyle çözülmüştür. Ayrıca Nogaylar ile Boğdanlılar arasındaki sınır kesin hatlarıyla belirlenip Nogaylardan bu hattı geçmemeleri istenmiştir.²⁵

Osmanlı yönetimi, Nogayların sınırlarını tespit ederken, bölge yeni bir Nogay göçüne tanık olmuştur. Bu göçün sebebi Baht Giray'ın Kuban'da başlattığı isyandır. Baht Giray, Adil Giray'ın isyanından yararlanarak Kutay Kıpçak ve Kasayoğlu Nogaylarını kendi tarafına çekmiştir. Ancak O, aynı zamanda Nogayların düşmanı olan Kalmuklarla ittifak arayışı içerisine girmiştir. Bu durum karşısında Nogaylar Baht Giray'dan desteklerini çekmiştir. Kalmuk tehlikesinin gündeme gelmesi üzerine Kuban bölgesinde oturan Yedisian ve Camboyluk Nogayları, hanın iznini alarak Akkerman taraflarına göç etmiştir.²⁶ Daha sonra bunlar Özi Kır denilen Özi ile Turlu Nehirleri arasına yerleşmişlerdir. Özi Kır'na yerleşen Nogaylar için *Yedisian*

²⁴ Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 7, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1994, s. 341-342; Joseph von Hammer, *Kırım Hanlığı Tarihi*, çev. Seyfi Say, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, s. 139-140; Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. 3, haz. Abdülkadir Özcan vd., Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 1589-1691; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 12-13.

²⁵ Râşid, *Târîh-i Râşid...*, s. 1546; Hammer, *Büyük Osmanlı...*, s. 343.

²⁶ Râşid, *Târîh-i Râşid...*, s. 1602-1603; Hammer, *Büyük Osmanlı...*, s. 340, 342; Hammer, *Kırım Hanlığı...*, s. 140; Alpargu, *Nogaylar*, s. 118.

Seraskerliği oluşturulup başlarına Girayzade sultanlarından bir serasker atanmıştır.²⁷

1735-1739 Osmanlı-Rus/Avusturya Savaşı sırasında Ruslar iki defa Kırım'ın içlerine girip başta başkent Bahçesaray olmak üzere Kırım'ın şehir ve kasabalarını yakıp yıkmışlardır. Kırım Hanlığı bir yandan Ruslarla mücadele ederken öte yandan 1736-1737'de başlayan kıtlık ve veba salgını ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Savaş sonrasında hanlar Kırımın imarına girişmişlerdi. Ancak savaş, kıtlık ve hastalık Kırımı bir daha eski ihtişamına dönmemek üzere tahrip etmiş, siyasi istikrarsızlığı ve sosyal çöküntüyü de beraberinde getirmiştir.²⁸

Savaş sonrası Hanlığın başına geçen II. Selamet Giray, savaşta ele geçirilen Rus esirlerinin iadesini bir türlü sağlayamamıştır. Bu durum muhtemelen Selamet Giray'ın tebaası üzerinde otorite kuramamış olmasından ileri gelmektedir.²⁹ Onun döneminde Nogaylar, Lehistan içlerine akın düzenleyip buradaki halkın mallarını yağmalamış, bununla da yetinmeyip Özi Kalesi'nin hizmetinde kullanılan arabaları ve kalenin etrafındaki halkın hayvanlarını gasp etmiştir.³⁰ Ayrıca Nogaylar tuz almak için Osmanlı topraklarına gelen Kazakların arabalarını yakıp hayvanlarına da el koymuştur.³¹ Selamet Giray'ın olaylar karşısındaki çaresizliği hanlıktan azledilmesine neden olmuştur. Yağmadan sorumlu olan Nogay kabileleri ise 1747'de Or Sahrasına göçürülmüştür.³²

²⁷ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray Hân*, staatsbibliothek zu Berlin, Osmanische Sammelhandschrift, Hs. Or 923, vr. 102a.

²⁸ Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz...*, s. 261; Derya Derin, *Abdülgaffar Kırımî'nin...*, s. 481.

²⁹ Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi*, haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 832; Uzunçarşılı, *Osmanlı...*, C. 4, 2. Kısım, s. 19.

³⁰ *Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn (2 Numaralı Name Defteri)*, haz. Murat Cebecioğlu vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2003, s. 84.

³¹ Subhi, *Subhi Tarihi*, s. 832.

³² BOA. MAD. nr. 2829, s. 5.

Nogayların 1756 ve 1758 İsyanlarının Genel Sebepleri

1748'de Hanlığın başına geçen Arslan Giray, bütün enerjisini Kırım'ın yeniden imarına ve asayişinin sağlanmasına harcamıştır.³³ Mayıs 1749, Eylül 1751 ve Haziran 1754 tarihlerinde İstanbul'dan Arslan Giray'a gönderilen mektuplar onun bu çabalarını öven sözlerle doludur.³⁴ Ne var ki Arslan Giray, gayretlerine rağmen 1755'te görevinden azledilmiştir.³⁵ Kırım hanlarının tarihini yazan Halim Giray, onun görevden alınmasını Kırım ulemasından Kırımî Rıza Efendi'ye³⁶ bağlamaktadır.³⁷ Kırımî Rıza Efendi, muhtemelen Arslan Giray'ın sert politikasına karşı oluşan muhalefetin önde gelen isimlerindedir ve İstanbul ile bağlantılarını kullanarak halkın şikayetlerini Osmanlı yönetimine iletmıştır.³⁸ Arslan Giray, şikayetlere karşı kendisini savunmak için İstanbul'a gönderilmek üzere bir elçilik heyetini yola

³³ Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1287 (M. 1870), s. 104; Henry H. Howorth, *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, Part 2, Division 1, London 1980, s. 582, 583; Hüseyin Çınar, "Arslan Giray Han ve Kırım'ın Yeniden İmârında Vakıfların Rolü", *Vakıflar Dergisi*, S. 30, Ankara 2007, s. 121 vd.

³⁴ *Kırım Hanlarına Nâme-i Hümâyûn...*, s. 110-119.

³⁵ Howorth, *History of the Mongols...*, s. 583.

³⁶ Kırımî Rıza Efendi, Murteza Efendi ile aynı kişi olabilir. Nitekim, Murteza Efendi, önce Kırım'da tahsil görmüş daha sonra İstanbul'a gitmiş, burada saray hocası Akkermanî Mehmed Efendi'den ders almıştı. Kırımî unvanını muhtemelen buradayken almış olmalıdır. Ayrıca İstanbul'un siyasi çevreleri ile bu sırada tanışmış olmalıdır. (Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 99a; Yavuz Söylemez, "Kırım Hanlığı Tarihine Müteallik Mühim Bir Kaynak: Es-Seb'ü's-Seyyâr Fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar", *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, Ed. Yücel Öztürk, İstanbul 2015, s. 383-386.)

³⁷ Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, s. 104.

³⁸ Mart 1756 tarihli, Kefe beylerbeyine, kadısına, müftüsüne, ulemasına, Şirin beylerine, mirzalara ve Kefe askerlerine gönderilen bir hükümde Arslan Giray'ın halka zulm ettiğinden görevinden alındığı yazılmaktadır. Yine aynı hükümde Arslan Giray hakkında çok fazla şikayet alındığı belirtilmektedir. (BOA. MD. nr. 157, s. 333, h. 972)

çıkarmışsa da heyet İstanbul'a ulaşmadan hanlıktan azledildiğini öğrenmiştir.³⁹

Arslan Giray'ın yerine Halim Giray atanmıştır. Dönemin tarihçilerinden Fındıklılı Süleyman Efendi, Halim Giray'ı yumuşak başlı, sakin, uysal, kolay yola gelen bir kişi olarak tanımlar.⁴⁰ O, bu yapısı ile zayıf karakterli bir han portresi çizmektedir. Gerçekten de zaman zaman onun karar verirken karakterinden kaynaklanan zayıflıkla çevresindekilerin tesirinde kaldığı görülmektedir. Yedisian seraskeri Said Giray "*Târîh-i Saîd Giray Hân*" isimli eserinde, Halim Giray'ın devlet işlerine pek karışmadığını, işleri Giraylarla akrabalığı bulunan el-Hac Abdülbaki Ağazade ile Abdülveli Ağa'nın yürüttüğünü yazmaktadır.⁴¹ İngiliz tarihçi Henry H. Howorth'a göre Halim Giray, Rus kökenli eşinin tesirindedir ve eşi seraskerlik makamlarına hanın kardeşlerinden birisinin atanması geleneğine aykırı olarak Kuban ve Bucak seraskerliklerine en çok sevdiği iki oğlunun atanmasını sağlamıştır. Bu durum Kırım'da mansıpsız olan Girayzadeler arasında büyük bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Kısacası Halim Giray'ın zayıf karakteri hanlıkta ciddi bir otorite sorununa neden olmuştur.⁴²

Halim Giray, devlet işlerine vâkîf birisi olmasa da Ekim 1755'te han olarak atandığında, İstanbul yönetiminin Kırım'ın işlerinin düzene konulması noktasındaki beklentisini yerine getirmek için çalışmalarına başlamıştır.⁴³ Onun ele aldığı ilk konu Nogayların Boğdanlılar ile olan meselesidir. Boğdanlılar, Nogayların Boğdan sınırını ihlal edip Boğdan topraklarına yerleştiklerinden ve Boğdan'dan esir almalarından şikayetçi olmuşlardır. Bu şikayet üzerine Halim Giray Boğdan'da bulunan Nogay kışlalarının yakılmasını emredip Nogaylar ile Boğdanlılar arasındaki diğer problemlerin çözümü için *Bucak*

³⁹ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 89b.

⁴⁰ Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mir'î't-Tevârih*, C. 2. A, haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 19.

⁴¹ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 93a.

⁴² Howorth, *History of the Mongols...*, s. 583-584.

⁴³ *Kırım Hanlarına Nâme-i Hümâyûn...*, s. 122.

Seraskeri'ni yetkili kılmıştır. Halim Giray'ın kışlaların yakılması için verdiği emrin halk arasında merkezi otoriteye karşı nefret uyandırması ihtimal dahilindedir.⁴⁴

Halim Giray'ın ele aldığı ikinci mesele Yedisan Nogaylarına serasker tayinidir. Bu, oldukça hassas bir konudur. Çünkü daha önce Yedisan Seraskeri olan Devlet Giray, Nogay mirzalarına türlü hakaretlerde bulunmuş ve halktan kanun dışı vergi almıştır. Bu yüzden buraya atanacak kişi ılımlı ve paraya tamah etmeyen birisi olmalıdır. Öte yandan Yedisan Nogaylarının başlarına bir idarecinin atanması noktasında da ikna edilmesi gerekmektedir. Halim Giray rahatsızlığından dolayı meseleyi başında Nureddin Mehmed Giray'ın bulunduğu bir komisyona havale etmiştir. Komisyon, Nogay mirzaları ile Sultansevati denilen köyde bir hafta boyunca meseleyi görüşmüştür. Nogaylar, eski seraskerin davranışlarını ileri sürerek başlarında bir hanlık temsilcisinin bulunmasını ısrarla reddetseler de sonunda başlarına bir seraskerin atanması konusunda Mehmed Giray ve Or Beyi tarafından ikna edilmişlerdir.⁴⁵

Esasında Nogayların başlarında bir serasker istememeleri eski seraskerin davranışlarıyla çok fazla bağlantılı değildir. Nogaylar, her şeyden önce klasik bir bozkır topluluğudur. Onlar, hayvanlarını otlatmak için sınırları olmayan bir sahaya ihtiyaç duymuşlar, bu saha içerisinde hareketlerini kısıtlayacak yerleşik düzenin temsilcisi olan bir idareciyi reddetmişler ve bu düzenin önemli bir parçası olan vergilendirmeye karşı direnç göstermişlerdir. Bazı Nogay boyları yüzyıllar öncesinde yerleşik hayata geçse de İtil Boyu'ndan yapılan

⁴⁴ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 92a.

⁴⁵ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 92a. Saîd Giray Nogaylarla yapılan görüşmelerin uzun sürmesini bir otorite boşluğu olarak değerlendirmekte, buraya atanacak seraskerin daha yolun başında birçok güçlkle karşılaşacağını ileri sürmektedir. Onun bu değerlendirmesi Nogayların isyanından sonrasına aittir. Dolayısıyla burada Onun isyan ile ilgili kendisine atfedilen bir takım suçlamalardan kurtulma gayretini taşıdığı söylenebilir. (Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 92a).

göçler, onların eski geleneklerinin canlı kalmasını sağlamıştır.⁴⁶ Dolayısıyla Nogaylar bozkır topluluğunun *özgürlükçü ve otoriteyi reddeden* hayat tarzını devam ettirmiştir.⁴⁷ Osmanlı Devleti'nin ya da Kırım Hanlarının Nogayları yerleşik hayata geçirmeye yönelik politikaları Nogayları, eski gelenekleri sürdürmekle yeni gelenekleri benimsemek arasında bir çatışmaya sürüklemiştir. Nogayların içinde buldukları bu çatışma hali gündelik hayatta kendisini iki farklı şekilde göstermiştir. Birinci durumda onlar hanlara karşı yüzeysel bir itaat göstermişler⁴⁸ ve gerek hanların gerekse hanların temsilcilerinin emirlerini yerine getirmede isteksiz davranmışlardır. İkinci durumda ise hiç bir surette itaat göstermeyip isyan etmişlerdir. Kısacası Nogayların içinde buldukları bu çatışma hali isyanlarının psikolojik nedenlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yedisian Seraskerliği'ne, Gülbün-i Hânân'da belirtildiğine göre iyi bir idareci olan Said Giray atanmıştır.⁴⁹ Bu isim, bir komisyon tarafından belirlenmiş ve Nogaylarla uzun süren görüşmelerin ardından isteksiz de olsalar Nogaylar tarafından kabul edilmiştir. Halim Giray'ın diğer seraskerliklere atadığı isimler ise büyük ölçüde etrafındakilerin tesiriyle belirlediği vasıfsız idarecilerdir. *Bucak Seraskerliği'ne* atanan Hacı Giray ağzına geleni söyleyen ve paraya olan düşkünlüğünden dolayı halka zulm etmekten çekinmeyen birisidir. Hacı Giray'ın ölümünden sonra yerine atanan Saadet Giray paraya olan düşkünlüğünden başka genç yaşının verdiği tecrübesizlikten dolayı halka kötü davranmakta son derece ileri gitmiştir. *Kuban Seraskerliği'ne* atanan Kırım Giray ise halk tarafından kabul görmemiştir. Üstelik hem Saadet Giray hem de Kırım Giray, Halim Giray'ın gözde oğullarıdır. Bundan dolayı Halim Giray onların yaptıklarını görmezlikten gelmiştir. Halim Giray'ın Hacı Giray ve

⁴⁶ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 92a-92b, 104b, 105b.

⁴⁷ Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2014, s. 39; Alpargu, *Nogaylar*, s. 153; A. De La Motraye, *A. De La Motraye's Travels through Europe, Asia, and into Part of Africa*, Vol. 2, London 1730, s. 24.

⁴⁸ Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı", *DİA*, C. 25, 2002, s. 455.

⁴⁹ Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, s. 106.

Saadet Giray gibi idareden anlamayanları işbaşına getirmesi ve Saadet Giray'ın kötü yönetimine göz yumması Nogayların isyan etmelerinde en başta gelen nedenlerden birisi olmuştur.⁵⁰

İsyanın Halim Giray'ın uygulamalarından kaynaklanan bir diğer sebebi ise onun, seraskerlerin gelirleri ile ilgili yaptığı düzenlemesidir. Halim Giray, han olarak atandığında Nogaylar, kendisinden seraskerler için ödenen vergilerin azaltılmasını istemiştir. O da Nogayları itaat altında tutabilmek için bu isteği kabul etmiş, *Yedisan Seraskeri'nin* yıllık 30 kese akçe olan gelirini 5 keseye, *Bucak Seraskeri'nin* 60 kese akçe olan gelirini 10 keseye düşürmüştür. Bir yıl sonra seraskerlerin gelirlerine belirli bir oranda zam yapılmıştır. Ancak bu artış seraskerlerin beklentisini karşılamaktan uzaktır. Hacı Giray, tepkisini gelirlerin arttırıldığını bildiren hanın mektubunu, mektubu getiren ulağın suratına fırlatmakla göstermiştir. Ölümünden sonra yerine atanan Saadet Giray ise ileride görüleceği gibi halktan zorla para toplama yoluna gitmiştir. Bu ise hem Bucak hem de Yedisan Nogayları arasında huzursuzluğa yol açmıştır. Said Giray'a gelince: O, kendisi için belirlenen miktara razı olmuş gibi görünmektedir. Yazmış olduğu tarihinde, hakkında zorla para topladığına dair bir takım şikayetlerin varlığından bahsetse de bunların doğru olmadığını delilleri ile ispatlamaya çalışmıştır. Dönemin tarihleri ve resmi kayıtlarında onun halktan zorla para topladığına dair herhangi bir verinin bulunmaması, anlattıklarının doğru olabileceğine işaret etmektedir.⁵¹

Son olarak Nogayların isyanlarında Yedisan Nogaylarının sahip oldukları ikili teşkilat yapısının etkili olduğu söylenebilir. Yedisan Nogayları kendi içlerinde *Batı kanadı (Onungoğlu)* ve *Doğu kanadı (Solungoğlu)* olmak üzere iki kısma ayrılmışlardı.⁵² *Doğu kanadı* ve *Batı*

⁵⁰ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 93a, 94a, 114a.

⁵¹ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 92b, 93b-94a, 113a.

⁵² Saîd Giray, eserinde bu ikili teşkilat için Onung oğlu ve Solung oğlu kelimelerini kullanmaktadır. Bu çalışmada, anlatımda akıcılığın sağlanması için Onungoğlu yerine Batı kanadı ve Solungoğlu yerine Doğu kanadı şeklinde bir

kanadının birbirlerine karşı üstünlük elde etmek için rekabet etmeleri az sonra görüleceği gibi kargaşaya neden olabilmektedir. Ya da seraskerlerin birine karşı diğerini tercih etmesi, aralarındaki rekabeti körükleyebilmektedir.

1756 Nogay İsyanı

Said Giray, 1755 yılı sonlarında *Yedisian Seraskerliği'ne* atandığında yaşanan şiddetli kış yüzünden ilk aylarını sakin geçirmiştir. Ancak O, bahar ayından itibaren Arslan Giray Han dönemindeki uygulamalardan ortaya çıkan ciddi bir mesele ile karşı karşıya kalmıştır.⁵³

Arslan Giray, *Batı kanadından* Şokay Mirzası Sarı Kelmembeti yanında götürüp Bahçesaray'da hapsedirmiş, ona ait 72 hanelik Şokay Mollanın oğlu kabilesini ve yine aynı miktarda diğer kabilelerden bazı haneleri Sicivut⁵⁴ mirzası Çin Mirza'ya vermiştir. Halim Giray, han olarak atandığında Sarı Kelmembeti serbest bırakmıştır. Sarı Kelmembet Bucak'a döndüğünde kendisine tabi olan halkın Çin Mirza'ya verilmiş olduğunu görmüştür. Eski halkını geri almak için oğlu Ak Membet'i Halim Giray nezdine elçi olarak göndermiştir. Ak Membet bir süre Bahçesaray'da kaldıktan sonra Han'dan Çin Mirza'ya verilen halkın iadesine dair onay almayı başarmış ve konuya ilişkin Said Giray'a hitaben yazılan bir mektupla geri dönmüştür. Mektupta Said Giray'dan meseleyi araştırması ve Sarı Kelmembet'e ait olan halkı ona iade etmesi istenmiştir. Bunun üzerine Said Giray, Yedisian Nogaylarının ileri gelenleri ile bir toplantı düzenleyip meseleyi görüşmüştür. Bu görüşme neticesinde Çin Mirza'ya verilen halkın büyük bir kısmının Sarı

kullanım tercih edilmiştir. (Türklerde ikili teşkilat hakkında bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötügen Yayınları, İstanbul 1998, s. 252, 272.)

⁵³ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 103a.

⁵⁴ XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kırım Hanlarının otoritelerini paylaştıkları ve Karaçiler deniler dört büyük gruptan birisidir. Diğerleri Şirinler, Mansuroğlu ve Barinlerdir. (Derin, *Abdülğaffar Kırımî'nin...*, s. 511.) Bunlar 1694-95 yıllarında Akkerman taraflarına iskan olunmuşlardır. (Başer, *Bucak Tatarları...*, s. 160)

Kelmembet'e ait olduğu ortaya çıkmış ve onların Sarı Kelmembet'e iade edilmesine karar verilmiştir.⁵⁵

Çin Mirza'ya verilen halk, o dönemde, Tili Göl ve Sarı Göl civarında oturmaktadır. Kararın uygulanması için Said Giray iki bölgeye de adamlarını göndermiştir. Görevliler Tili Göl'e geldiklerinde başlarında Urazlu Mirza ve Can Membet Mirza'nın⁵⁶ bulunduğu beş-altı yüz kişilik silahlı bir grupla karşılaşmıştır. Urazlu Mirza görevlilere hakaret ederek onları bölgeden kovmuştur. Sarı Göle'e gönderilen adamlar ise göçürülecek halkı yanlarına alıp yola koyulmuştur. Ancak Koyanlık mevkiine geldiklerinde Urazlu ve beraberindeki adamlar bunlara yetişip yollarını kesmiş ve onlara hakaret ederek ellerindeki halkı zorla geri almıştır.⁵⁷

Gelişmeler üzerine Said Giray Yedisan Nogaylarından ve Kelci kabilesinden yaklaşık 3.000 kişilik bir kuvvet toplayıp Urazlu üzerine yürümeye karar vermiştir. Said Giray'ın bu harekât sırasında oldukça tedbirli davrandığını görüyoruz. Onun, bunun için haklı gerekçeleri de bulunmaktadır. Her şeyden önce askerlerinin büyük bir kısmı Yedisan Nogaylarından oluşmaktadır ve Said Giray'ın, askerlerinin Urazlu ile çatışmaya gireceklerine dair şüpheleri bulunmaktadır. İkinci olarak toplanan asker sayısı Urazlu'yu itaat altına almak için yeterli değildir. Said Giray kuşklarına rağmen Urazlu üzerine yürümede son derece kararlıdır ve bu noktada kendisine yürüyüşünü durdurup geri dönülmesi için rica amacıyla gelen Urazlu elçilerini geri çevirmiştir.⁵⁸

Said Giray, Balatlı Göl mevkiine geldiğinde Urazlu ondan af dilemek için elçilerini göndermiştir. Urazlu, elçilerini Said Giray'ın güvenini kazanmış olan *Doğu kanadından* seçmiştir. Onun af dilemesi de sadece bir oyalamadan ibarettir. Said Giray, Urazlu'ya göçürülmesine karar verilen ahalinin göçürülmesi koşuluyla af edilebileceğini bildirmiştir.

⁵⁵ Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 104b, 106b.

⁵⁶ Her ikisi de Batı kanadına tabi Keneges boyunun mirzası idi. (Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 104a, 104b)

⁵⁷ Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 106a.

⁵⁸ Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 106a, 106b.

Urazlu ve beraberindekiler bu isteği kabul etmiş görünmüşler ve Said Giray'ın konakladığı yerin yakınına çadırlarını kurmuşlardır. Ertesi gün Urazlu ile Said Giray'ın *Serasker Ağası Fettah Ağasının* çadırında ikili görüşmeler başlamıştır. Görüşmelerde Urazlu, *Batı kanadının* geri plana atılmasından şikayetçi olmuştur. Bunun üzerine Said Giray, iki tarafa da eşit mesafede olduğunu belirten bir konuşma yapmış ve seraskerliğe atandığından beri hiç bir *Batı kanadının* kendisine itaat etmediğini, *tezkere akçesinden*⁵⁹ üzerlerine düşen ücreti ödemediklerini, buna karşılık *Doğu kanadının* bütün bunları istekli bir şekilde yerine getirdiğini anlatmıştır. Ayrıca, Han'ın emri üzerine gerçekleştirilen göçürülme hadisesine de silahla karşılık verdiklerini ifade etmiştir. Said Giray'ın her şeyi açık açık anlatması üzerine Urazlu suçlamaları kabul etmiş ve *Doğu kanadının* ödediğinin iki katı *tezkere akçesi* ödeyeceklerine dair vaatte bulunmuştur. Ancak bu vaadini gerçekleştirmemek için büyük bir çaba sarf etmiştir. Nitekim bazı mirzalar akçe toplamak için gönderilen adamların ellerinden topladıkları akçeleri zorla almıştır. İlginç olan ise görüşmelerde Said Giray'ın tarafında görünen Burkit kabilesinden Kanay Mirza'nın görevlilere para verilmemesi için gizlice *Batı kanadı* ile görüşüp anlaşmaya varmasıdır.⁶⁰

Said Giray, *Batı kanadının* yaptıklarını Halim Giray Han'a bir mektupla bildirmiştir. Ardından *Doğu kanadının* rıza gösterdiği *tezkere akçesinin* toplanması için *Doğu kanadına* adamlar göndermiştir. Görevliler *tezkere akçesini* yirmi günde toplamıştır. Said Giray para toplanıncaya kadar Balatlı Göl'de beklemiştir. Para toplanınca da kışlası olan Keşeneli Koyanlık'a hareket etmiştir.⁶¹

Said Giray Bahçesaray'a gönderdiği mektupta, *Batı kanadının* Han'ın göçürülme emrine karşı direnmelerinden bahsetmiştir. Ancak,

⁵⁹ Tezkere, resmi yazıları içeren belgelerdir. (Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 1972) Tezkere akçesi ise bu belgeler için talep edilen ücrettir.

⁶⁰ Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 106b-107a.

⁶¹ Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 107a-107b.

Bahçesaray'da bulunan İsmail Mirza gibi *Batı kanadı* taraftarları, meseleyi Halim Giray'a farklı yansıtmıştır. Onlara göre Said Giray halktan zorla para toplamaya kalkışmıştır. Urazlu ve Can Membet'in seraskerin adamlarına direniş göstermeleri de bundan ileri gelmiştir. Halim Giray'ın bu iki farklı iddia karşısında son derece temkinli davrandığı görülmektedir. O, sağlıklı karar verebilme adına meseleyi araştırması için güvendiği adamlarından Kemançeci Mehmed Ağa'yı Haziran 1756'da Özi Kır'na göndermiştir. Mehmed Ağa, Nogay mirzaları ile yaptığı görüşmede meselenin tamamen göçürülme emri ile alakalı olduğunu öğrenmiştir. O, mirzalara bu işin Halim Giray'ın emirleri doğrultusunda yapıldığını anlattıktan sonra başka bir sıkıntılarının olup olmadığını sormuş, bu soru üzerine Nogay mirzaları seraskerlerinden "hoşnud" olduklarını, ancak Said Giray'ın "her Musa'nın bir Firavun'u" deyimindeki Firavuna benzettiği Fettah Ağa'dan rahatsızlık duyduklarını belirtmişlerdir. Soruşturmasını tamamlayan Mehmed Ağa, Nogayları seraskerlerine itaat etmeleri konusunda bir kez daha uyardıktan sonra Bahçesaray'a geri dönmüştür.⁶²

Mehmed Ağa'nın soruşturma sonucunda elde ettiği veriler Bahçesaray'da Said Giray'a duyulan güvenin ortadan kalktığını göstermektedir. Çünkü Yedisan Nogaylarının işlerini yürütmek *Yedisan Seraskeri'nin* temel göreviyken Halim Giray, Kefirî Pir Mehmed Ağa'yı ve Said Giray'ın yeğeni olan İsmail Mirza'yı meseleyi çözmekle görevlendirmiştir. Pir Mehmed Ağa ve İsmail Mirza Özi Kır'nda Karlıkulak denilen yerde *Batı kanadı* ve *Doğu kanadı* mirzalarıyla görüşmüşlerdir. Burada *Batı kanadı* ve *Doğu kanadı* bütün meselenin Sarı Kelmembet'in eski halkını istemesinden ileri geldiğini beyan etmişler ve belirtilen halkın Sarı Kelmembet'e bir an önce teslim edilip konunun kapanmasını istemişlerdir. İki tarafın ortak kararı aslında görüşmelerden önce kendi aralarında yaptıkları gizli bir müzakerenin neticesidir. Bu gizli görüşmede *Batı kanadı*, *Doğu kanadına*, bu meselede sessiz kalmaları koşuluyla *Doğu kanadından* Süleyman Şah

⁶² Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 96a, 107b- 108a.

oğlu Mehmet'in *nöker*⁶³ meselesinde taraf olacaklarına dair vaatte bulunmuştur. Ancak Han'ın temsilcileri başka *nöker* meselesinin olup olmadığını sorduklarında *Batı kanadı* hayır cevabını vermiş, dolayısıyla verdikleri sözü tutmamışlardır. Onların bu cevapları iki taraf arasında küfürlü, yumruklu ve bıçaklı kavgaya dönüşmüştür.⁶⁴

Yedisian mirzaları arasındaki kavga, İsmail Mirza ve Pir Mehmed Ağa için beklenmedik bir durumdur. Hanın bu iki temsilcisi, meselenin mevcut koşullar altında çözülemeyeceğine kanaat getirmiler ve Halim Giray'a bir mektup yazarak ondan gelecek cevaba göre hareket etmeye karar vermişlerdir. 55 günlük bekleyişin ardından nihayet Halim Giray'dan iki mektup gelmiştir. Halim Giray, Said Giray'a hitap eden mektubunda ondan, daha önce bölgelerini terk eden ahailerin eski yerlerine göç ettirilmesi için verilen kararı Pir Mehmed Ağa ve İsmail Mirza aracılığı ile muhakkak uygulamasını, göçürülme işinde gerekli olan parayı Yedisian Nogaylarından temin etmesini ve diğer *nöker* meselelerinin çözümünü Pir Mehmed Ağa'ya ve İsmail Mirza'ya bırakmasını istemiştir. Yedisian mirzalarına hitap eden ikinci mektupta ise mirzaların tutumu eleştirilmiştir. Bu mektup tehdit havası kokan "*kendünüz bilirsüz*" sözüyle sona ermektedir.⁶⁵

Halim Giray'ın göçürülme işine ve bu iş için halktan para toplanmasına dair emri Yedisian Nogayları arasında öfkeye neden

⁶³ Nöker, yardımcı, hizmetkar, kul ve arkadaş kelimeleri anlamlarına gelmektedir. Bu kelime Moğollarda askeri bir vasfa sahipti. Selçuklularda ve Osmanlılar'da da benzer şekilde kullanımı mevcuttur. (Zerrin Günel, "Nöker", *DİA*, C. 33, 2007, s. 216) Nöker, tabi olduğu efendisinin yanından ayrılmayan ve onun için her fedakarlığı yapmaya hazır kişidir. Bunlar efendileri ile birlikte yaşarlar. Kendi aralarında silah arkadaşlığı bulunur. Esasında efendisinin hassa ordusunun çekirdeğini oluşturur ve bu noktada "geleceğin subay ve komutanıdır". Nökerlik müessesesi Altın Orda coğrafyasında yaygın olarak kullanılmıştır. Öyle ki: Altın Orda'da sadece han soyundan gelenlerin değil aynı zamanda emirlerin ve mirzaların da nökerleri mevcuttur. (Derin Paşaoğlu, "Altın Orda ve Kırım...", s. 151, 155-156).

⁶⁴ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 108b-109a.

⁶⁵ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 109b.

olmuştur. Ancak bu öfke hana ya da seraskere karşı değildir. Onların öfke duydukları kişiler göçe sebep olan ve ceplerinden bu iş için para çıkmasına yol açan mirzalarlardır. Bununla birlikte mirzalar halkın tepkisini merkezi otoriteye karşı yönlendirmeyi başarmışlardır. Daha önce birbirleri ile rekabet halinde olan *Batı kanadı* ve *Doğu kanadı* bundan sonra birlikte hareket etme kararı almıştır. Buna göre ne yerlerini terk edecekler ne de bu iş için para vereceklerdir. Kasım Mirza ve Urazlu Mirza alınan karar doğrultusunda hanın emirlerini yerine getirmek için gelen görevlilere hanın emirlerini tanımadıklarını söyleyerek onları yanlarından kovmuştur.⁶⁶

Mirzaların hanlık temsilcilerine karşı sergiledikleri davranış hana karşı açıkça bir isyan hareketidir. Ancak *Batı kanadı* ve *Doğu kanadı* arasındaki ezeli rekabet görünüşte birlikteliği sağlamış olan Yedisan Nogayları arasında isyanın ilk günlerinden itibaren ayrılık tohumlarını ekmeye başlamıştır. *Batı kanadı* mirzaları *Doğu kanadından* intikam almak için öncelikle onlarla beraber hareket ediyormuş gibi görünmeye, sonrasında ise serasker Nogayların üzerine yürüdüğünde seraskerin tarafına geçip *Doğu kanadı* ile savaşmaya karar vermişlerdir. Kendilerini garantiye almak için bu planı İsmail Mirza'ya anlatmışlardır. Said Giray, bu plandan İsmail Mirza aracılığı ile haberdar olmuş ve kan dökülmeden isyanı sonlandıracak bir fikir ortaya atmıştır. Buna göre *Batı kanadının* itaat ettiği *Doğu kanadına* bildirilecek, *Doğu kanadı* isyanda ısrar ederse üzerlerine gidilecektir. *Doğu kanadı*, *Batı kanadının* oyununu öğrenince tereddüt etmeden isyandan vazgeçmiştir.⁶⁷

Kısa sürede sona eren isyan en fazla *Doğu kanadına* zarar vermiştir. Çünkü göçürülme meselesinde halktan toplanmasına karar verilen paralar için öncesinde hane başına birer guruşluk bedel biçilmişken isyan sonrasında İsmail Mirza kararını değiştirmiş, *Doğu kanadını* cezalandırmak amacıyla belirlenen bedelin türünü değiştirmiştir. Buna göre *Batı kanadından* hane başına birer guruş alınırken *Doğu*

⁶⁶ Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 110a.

⁶⁷ Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 110a-110b.

*kanadından tütün*⁶⁸ hesabı akçe talep edilecektir. On gün gibi kısa bir sürede Yedisian Nogayları kendilerinden istenen parayı temin etmişlerdir. Bununla birlikte kış ayı yaklaştığından göçürülme işi bahara ertelenmiştir.⁶⁹

Özi Kırı'nda Çifte İdare ve 1758 Nogay İsyanı

1756 isyanından kısa bir süre sonra Nogaylar, Aksu Nehri'nin donmasını fırsat bilip Rus sınırını ihlal ederek Kazak yerleşimlerini yağmalamıştır. Said Giray onların bu yağma hareketini sıradanlaşmış ve önceden beri yapılagelen bir hadise olarak anlatır. Öte yandan yağmanın isyanın Nogaylara yüklenen maddi yükün telafisi için gerçekleştirilmiş olma ihtimali de unutulmamalıdır. Nogayların o yılın kışında hangi amaçla Rus topraklarına akın düzenlediklerini kesin bir şekilde ifade etmek mümkün görünmemektedir. Ancak gerek isyan, gerekse sınır ihlali Halim Giray'ı Nogaylar için yeni tedbirler almaya zorlamıştır. Bu sırada *Bucak Seraskeri* olan Hacı Giray'ın ölümü Halim Giray'a yeni tedbirlerini uygulamaya koymak için uygun bir zemin hazırlamıştır.⁷⁰

Bucak, bir taraftan Rumeli ve Boğdan diğer taraftan ise Rusya ile sınırdır. Kavşak noktasında bulunması önemini arttırmakta, bölgeyi cazibe merkezi haline getirmektedir. Bu yüzden Bucak'ın idaresi için aralarında *Yedisian Seraskeri* olan Said Giray'ın da bulunduğu çok sayıda taliplisi mevcuttur. Said Giray'ı umutlandıran muhtemelen Bucak'a serasker atanıncaya kadar burasının idaresinin kendisine verilmesidir. Ancak Girayzadelerin birçoğu gibi Said Giray da umudundan kısa bir süre sonra vazgeçmek zorunda kalmıştır. Çünkü Halim Giray, seraskerlik için kendisine önerilen isimlerin hepsini

⁶⁸ Tütmek fiilinden türeyen tütün kelimesi, Altın Orda, Osmanlı ve Türkistan coğrafyasında hane vergisi olarak kullanılan bir terimdir. (A. Melek Özyetgin, "Altın Ordu ve Osmanlı Devletlerinde Tütün Vergisi", *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, İstanbul 2005, s. 195 vd.)

⁶⁹ Said Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 110b-111a.

⁷⁰ Said Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 112a-113a.

reddetmiş ve topladığı mecliste gözde oğullarından olan Saadet Giray'ı serasker olarak atadığını bildirmiştir.⁷¹

İlginç olan yeni seraskerin idare sahasının sadece Bucak ile sınırlı kalmamasıdır. Halim Giray, Saadet Giray'a Bucak'ın işleri dışında Özi Kırındaki göçürülme ve sınır ihlali meselelerini de sipariş etmiştir. Bu durum Özi Kırında iki başlı bir idarenin ortaya çıkmasına ve meselelerin daha karmaşık bir hale gelmesine neden olmuştur.⁷²

Saadet Giray bölgeye gelmeden önce, Said Giray ona tanınan geniş yetkilerden habersiz, han tarafından kendisine gönderilen göçürülme ve yağmalanan malların iadesi ile yağmayı organize eden kişilerin yakalanması emirlerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu emirler doğrultusunda Kazaklara ait az miktarda eşyayı da Nogaylardan toplamıştır.⁷³

Said Giray çalışmalarını sürdürürken Saadet Giray görev bölgesine doğru hareket etmiştir. O, Özi kıyısına geldiğinde burada *Batı kanadı* tarafından karşılanmıştır. *Batı kanadı* herkesten önce davranarak yeni seraskerle temasa geçmiş, *Doğu kanadına* karşı üstünlük elde etmek ve kendilerine atfedilen suçlardan kurtulmak için Saadet Giray'a bir takım uydurma haberler vermiştir. Said Giray'ın yağmada bulunanlara rüşvet karşılığında göz yumması bu uydurma haberlerden birisidir. Saadet Giray, *Batı kanadının* söylediklerinden Said Giray'a bahsetmemiş, ancak onu Bahçesaray'a ihbar etmekten de geri durmamıştır. Halim Giray'ın, Saadet Giray'ın ihbar mektubuna tepkisi ilginçtir. O, rüşvet iddialarından dolayı Said Giray'ı sert bir dille uymakla kalmamış, aynı zamanda Saadet Giray'ı görev bölgesine geç gittiği için azarlamıştır.⁷⁴

Said Giray, Halim Giray'ın uyarısının hakkında ortaya çıkan yalan iddialardan ileri geldiğini düşünmüş ve hana hizmet için canla başla çalışmaya devam etmiştir. Saadet Giray ise belki de daha önce hiç

⁷¹ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 113b-114a.

⁷² Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 117b.

⁷³ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 115a.

⁷⁴ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 115a, 115b-116a.

eleştirilmemiş olmasından dolayı hanın kendisini azarlamasına gücünmüş ve acısını Nogaylardan çıkarmaya başlamıştır.⁷⁵

Said Giray ve Saadet Giray, handan gelen uyarılar üzerine *Batı kanadından* ve *Doğu kanadından* yağmada bulunan suçluları talep etmiştir. Said Giray'ın tarafında olan *Doğu kanadı* kısa sürede suçluları teslim etmiştir. *Batı kanadı* ise bu işi ağırdan almış, suçluları yakalamalarına rağmen onları Saadet Giray'a ulaştırmakta gecikmiştir. Bu andan itibaren Saadet Giray'ın intikam duygusu ile hareket ettiği söylenebilir. Suçluların kendisine teslim edilmemesi üzerine Saadet Giray yanında bulunan Nogay mirzalarından ve ileri gelenlerinden Urazlu ve oğullarını, Sokur Can Temür'ü, Mekki Hacı'yı, Çin Mirza'yı, Kara Musal Bey'in oğlunu, Tuvilga Süleyman Şah'ın oğlunu ve Can Membet'in oğullarını ağır hakaretlere maruz bırakarak onları halklarının önünde küçük düşürücü bir şekilde zincirletip hapsedilmeleri için Akkerman'a göndermiştir. Ayrıca Lehistan'a kaçan suçluların ailelerini tutuklatıp Akkerman'a getirtmiştir.⁷⁶

Said Giray'a göre bütün bu yaşananlar -ki kendisi buna "*zelzele-i azîme*" demektedir- Halim Giray'ın olaylara vâkıf olmadan emirler vermesinden, Saadet Giray'ın tecrübesizliğinden, Özi Kalesi komutanlarından Dizdaroğlu Ali'nin emirleri uygulayış biçiminden ve Han'ın, Yedisian Nogaylarının işlerine başkalarını dahil etmesinden kaynaklanmıştır.⁷⁷

Halim Giray'ın meseleye ciddiyetle eğilmesi makamını koruma kaygısından ileri gelmiş olmalıdır. Çünkü Nogayların yaptığı sınır ihlali Osmanlı Devleti ile Rusya arasında siyasi bir krize dönüşebilir, bu da onun hanlıktan azline sebep olabilirdi. Bu yüzden Halim Giray, Saadet Giray'ı ve Said Giray'ı ağır bir şekilde uyarmakla kalmamış, aynı zamanda *kapucubaşlarından* Maksud Ağa'yı suçluları yakalayıp yağmalanan malları tazmin etmesi için geniş yetkilerle Özi Kırı'na göndermiştir. Maksud Ağa, Özi Kırı'na geldiğinde *Batı kanadına*,

⁷⁵ Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 116a.

⁷⁶ Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 116b-117a, 119b, 121a.

⁷⁷ Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 117a-117b.

suçlular teslim edilmezse üzerlerine gidileceğini söylemiştir. Bunun üzerine *Batı kanadı Kara Halkı*⁷⁸ endişeye kapılıp Maksud Ağa'dan bu işin halledilmesi için başlarına bir görevli tayin etmesini istemiştir. Maksud Ağa onların bu isteğini geri çevirmiştir. O, böylelikle kendi görevlendirdiği bir kişinin görevinde başarısız olmasından doğabilecek sorunları da ortadan kaldırmıştır. *Batı kanadının Kara Halkı* çaresizlik içinde küçük bir kuvvet oluşturarak suçluları takip bahanesiyle Lehistan içlerine kadar gidip gelmiştir. Ancak onların bu hareketi hanın gazabından kaçınmak için yapılmış göstermelik bir olaydır.⁷⁹

Maksud Ağa'nın merhametsizlik yönünden Saadet Giray'dan geri kalır yanı yoktur. O suçluların teslim edilmesi ve iadesi gereken malların verilmesi için Nogaylara hakaretler etmiş, onlara karşı türlü tehditler savurmuştur. Yaptıkları Nogaylar arasında Saadet Giray'ın tutumundan kaynaklanan hoşnutsuzluğu daha da arttırmıştır. Artık sadece Özi Kır'ında değil Bucak'da da ondan şikayetçi olanlar bulunmaktadır. Yusuf Beyin oğulları ve Diveyoğlu bunların başlıcalarıdır.⁸⁰

Bu sırada Rusya'dan Nogayların faaliyetlerinden duyulan rahatsızlığı dile getiren bir elçilik heyeti gelmiştir. Bunlar Nogayların Rus tebaası olan Kazakların köylerini basıp mallarını yağmaladıklarını bildirmişler ve malların tazminini istemişlerdir. Saadet Giray, elçilik heyeti ile yapılacak görüşmelerde Nogay mirzalarının da hazır bulunmasını istemiştir. Buna ilaveten yetkilerini aşan konularda kendi iradesini kullanmaktan kaçınarak her konuyu Halim Giray'a mektup yoluyla sormayı tercih etmiştir. İki aylık mektuplaşmanın ardından nihayet Nogayların Kazaklardan yağmaladıkları malların 22 kese akçe olduğuna

⁷⁸ Eski Türk toplumlarında bir ülkenin idareci zümresi dışında kalan halk zümresi için Kara Bodun yani Kara Halk tabiri kullanılırdı. (Kafesoğlu, *Türk Milli...*, s. 241.)

⁷⁹ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 117b.

⁸⁰ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 118a-119a.

karar verilmiştir. Belirtilen miktar Nogaylardan tazmin edilerek Rus elçilik heyetine teslim edilmiştir.⁸¹

Ruslarla yapılan görüşmelerin sonlandırılması Nogaylara rahat bir nefes aldirmiştir. Çünkü Nogaylar Han'ın kendilerinden *tuyak/toyak akçesi*⁸² dışında 120 kese akçe alacaklarını duymuşlardır. Ancak bu haber de diğer haberler gibi, Nogaylar arasında o sıralarda çıkan dedikodulardan birisidir. Yalan haberlerin üretilmesi ve hızlı bir şekilde yayılması Nogaylar arasında bir olaydan ziyade olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum belki de *Batı kanadı* ve *Doğu kanadı* arasındaki rekabetten ileri gelmektedir. Nitekim hem *Batı kanadı* hem de *Doğu kanadı* Rus heyetinin gelişinden sonraki uzun bekleyiş sürecinde birbirlerine attıkları iftiralarla çeşitli dedikoduların türemesine neden olmuşlardır. Nogaylar arasında birliğin sağlanması açısından oldukça tehlikeli bir yaklaşım olmasına rağmen her boyun ya da kabilenin bu tarz uygulamalar ile kısa süreli de olsa kendilerine yarar sağladıkları ortadadır.⁸³

Rus elçilik heyetinin gidişinden sonra Saadet Giray, mirzaları yaklaşık beş ay daha Bucak'ta oturmaya mecbur etmiştir. O, muhtemelen Nogayları sıkı bir denetim altında tutarak onlardan maddi anlamda mümkün olduğunca yararlanabilmek için böyle bir uygulamaya başvurmuştur. Gerçekten de Saadet Giray, bu andan itibaren Nogaylardan kanunlara aykırı olarak para ve yiyecek talep etmeye başlamıştır. Onun isteklerinin ilk kurbanı Tin Mehmed'in tahrîki

⁸¹ Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 118a, 119a; BOA. A.DVN.DVE.d. nr. 83/1, s. 119, h. 140.

⁸² Tuyak (توياق) ya da toyak iki anlama gelmektedir. Birinci anlamı toynaktır. Şayet tuyak akçesi buradaki toynak ile ilişkili ise yağmada elde edilen hayvanlar için hana ödenen vergi gibi bir anlam çıkar. İkinci anlamı ise tazminattır. Bu anlamda kullanıldı ise verilen zarardan dolayı ödenmesi gereken para olarak algılanması gerekir. (Fuat Ganiyev-Rifkat Ahmet'yanov-Halil Açıkgoz, *Tatarca-Türkçe Sözlük*, İnsan Yayınları, Kazan-Moskova 1997, s. 323.)

⁸³ Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 119b, 120a.

ile Özi Kırından ayrılıp Bucak'a tabi olan Kelci kabilesinden Divey Mirza olmuştur. Saadet Giray, Divey Mirza'nın vergi olarak ödediği 1300 kilogramlık buğdaya el koyduğu gibi hane başından da ikişer gurusluk vergi talep etmiştir. Hizmetindeki adamları için her köylüden yağ, un, koyun, mum ve bir miktar akçe istemiştir. Uzak bölgelerde oturanlar ise her on beş haneden aylık ikişer gurus göndereceklerdir. Yine Keneges kabilesine mensup üç Nogaydan daha önceden işledikleri suçlara atfen her birinden 1200 gurus almıştır. Yediçkuloğlu kabilesinin yaklaşık üç bin hanesinden zorla *tuyak akçesi* toplatmıştır. O bunlarla yetinmeyip Said Giray'ın sorumluluğunda olan öşür toplama işine de kendi adamlarını tayin etmiştir.⁸⁴

Saadet Giray'ın halka karşı sert tutumu, halkın isteklerini görmezlikten gelişi, memurlarının rüşvet kapısını sonuna kadar açmasına göz yumuşu Nogayları tam anlamıyla sosyal bir bunalıma sürüklemeye başlamıştır. Dönemin Kırım divan şairlerinden *Hurremî* mahlasıyla bilinen Çelebi Akay Efendi, divanındaki *Yedisannâme* isimli eserinde bu bunalımdan bahseder.⁸⁵ Şair'in eseri üzerine bir çalışma yapan Neriman Seyit Yahya, Nogayların geçirdiği buhranın aslında Kırım'ın tamamı için geçerli olduğunu belirtir.⁸⁶

Kırım'daki toplumsal buhran kısa sürede hanlık merkezi için siyasi bir krize dönüşmüştür. Rumeli'nde istirahat halinde bulunan Kırızkırın lakaplı Hacı Giray Yedisan Nogayları arasındaki huzursuzluğu kullanarak

⁸⁴ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 120a-120b, 121b.

⁸⁵ Çelebi Akay Efendi, *Dîvân-ı Hurremî*, staatsbibliothek zu Berlin, Osmanische Sammelhandschrift, Hs. or. 923, vr. 84a. Çelebi Akay Efendi, Karakaş Mehmed Efendi isminde bir müderrisin oğludur. Salgır boyundaki Hurrem kasabasında doğduğundan Hurremî mahlasını kullanmıştır. Oyrat içinde ders vermektedir. Rıza Efendi'nin Farsça yazdığı Tarih'ini Arslan Giray'ın isteği üzerine tercüme etmiştir. (Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 99b-100a. Rıza Efendi'nin eseri için bkz. Alper Başer, "Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, Tarih-i Mevkûfati" *Turkish Studies*, Vol. 6/1, Winter 2011, s. 726-727.)

⁸⁶ Neriman Seyit Yahya, "Hurremi Kırımî ve Yedisannâme'si", *IV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 26-28 Eylül 2009, Ankara 2009*, s. 279.

Halim Giray'ın azledilmesi için harekete geçmiştir. Ancak bunu gerçekleştirmeden önce o sıralarda Halim Giray'ın yerine hanlık makamı için adı geçen Arslan Giray'a danışmıştır. Arslan Giray bu hareketi onaylamıştır. Fakat Kırım Giray, Hacı Giray'a sonuna kadar yanında olacağını söyleyerek onunla birlikte isyanı yönetmek için Özi Kırı içlerine gitmiştir.⁸⁷ Said Giray, tam bu noktada Saadet Giray'ın tutuklu mirzaları serbest bırakarak yerine serasker ağası olan Yahya Ağa'yı vekil edip aniden Kırım'a gittiğini yazmaktadır. Said Giray onun gidişini o sıralarda Sultan Mustafa'nın⁸⁸ bölgeye geleceğine dair çıkan dedikodulara bağlasa da muhtemelen Said Giray, isyancı Girayzadelerin Özi Kırı içlerine geçişinden duyduğu korkudan dolayı Kırım'a kaçmıştır. Saadet Giray'ın gidişi bölge halkına tam anlamıyla huzur vermemiştir. Çünkü geride bıraktığı Yahya Ağa halka baskı uygulamaya devam etmiştir.⁸⁹

Halim Giray'ın bölgede olup bitenlerden Osmanlı Devleti'nin haberdar olmaması için özel bir çaba sarf ettiği görülmektedir. O, Said Giray'a bir mektup göndererek o sıralarda kendisine III. Osman'ın⁹⁰ mektubunu getirip vazifesini tamamlayarak dönüş yolculuğuna başlayan görevlinin Bucak'a sokulmadan, Özi'den deniz yoluyla İstanbul'a gönderilmesi için gerekenleri yapmasını emretmiştir.⁹¹ III. Osman'dan gelen mektup Halim Giray'dan Kırım'ın asayışı için sarf ettiği çabadan dolayı duyulan memnuniyeti dile getirmektedir. Bölgede olup bitenlerin Osmanlı görevlisi tarafından yerinde görülmesi, han hakkında İstanbul'daki mevcut izlenimi ortadan kaldırabilir, hanın

⁸⁷ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 129a.

⁸⁸ Sultan III. Mustafa 30 Ekim 1757-21 Ocak 1774 tarihleri arasında hüküm sürmüştür.

⁸⁹ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 122a-122b, 123b.

⁹⁰ Sultan III. Osman 13 Aralık 1754-29/30 Ekim 1757 tarihleri arasında hüküm sürmüştür.

⁹¹ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 123a. Bu mektup, Han'dan Kırım'ın asayişini teminde gösterdiği gayretten duyulan memnuniyeti dile getiriyordu.

makamından azledilmesine neden olabilirdi. Dolayısıyla Halim Giray makamını korumak için böyle bir çaba içerisine girmiştir.⁹²

1757 yılının yazında hareketli günler geçiren Nogaylar, kışı geçirebilmek için yeterince üretim yapamamıştır. Bu yüzden yılın sonunda başlayan şiddetli kış, Nogayları gelecek yıla yoksul olarak taşımıştır. Ancak kıştan en fazla etkilenen Kırım Yarımadası olmuştur. O yıl baş gösteren kıtlık yarımada da birçok kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Halim Giray bu kıtlıkla baş edebilmek için tahıl üretiminin yoğun olarak yapıldığı Özi Kırı ve Bucak bölgelerinden tahıl tedarik etme yoluna gitmiştir. Ne var ki Nogaylar ellerindeki az sayıdaki tahılı paylaşmada çok fazla istekli değildir. Bununla birlikte Halim Giray bir miktar tahılın yarımada ya ulaşmasını sağlayabilmiştir.⁹³

O yıl Kırım'da olduğu gibi İstanbul'da da tahıl sıkıntısı baş göstermiştir. Bucak ve Özi Kırı kaliteli ve bol miktarda tahılın üretildiği yer olması nedeniyle Osmanlı yönetimi tarafından bir tahıl ambarı olarak görülmektedir. Bu yüzden Osmanlı yönetimi İstanbul'daki tahıl sıkıntısının giderilmesi için Halim Giray'a müracaat etmiştir. Halim Giray da İstanbul'a gönderilmek üzere Nogaylardan tahıl istemiştir. Bu istek Nogaylar arasında hoş karşılanmazken isyancı Girayzadeler, hanın isteğini reddetmeleri için Nogayları kışkırtmışlardır. Bu durum karşısında tahılın zorla temini yoluna gidilmiştir. Bu hadise Nogayları açık bir isyana itmiştir.⁹⁴

Bu son hadise Hacı Giray ile Kırım Giray'ın işine yaramıştır. Onlar iktisadi güçleri zayıflayan Nogayları bol kazanç sağlayacakları bir akına davet etmişlerdir. Bu davet üzerine yaklaşık 8.000 kişilik bir kuvvet

⁹² *Kırım Hanlarına Nâme-i Hümâyûn...*, s. 126.

⁹³ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 123a, 124a.

⁹⁴ Howorth, *History of the Mongols...*, s. 583; Baron de Tott, *Memoirs of Baron De Tott Containing the State of the Turkish Empire and the Crimea, during the Late War with Russia*, Vol 2, London 1786, s. 175 (Baron de Tott'deki bilgi onun eserini gözden geçirip yayına hazırlayan olayın tanıklarından Fransız elçisi M. De Peyssonnel'in eserindeki Açıklamalar ve Beyanat kısmındaki kendi anlatımıdır.)

isyancı Girayzadelerin etrafında toplanmıştır. Nogaylar, Hacı Giray ve Kırım Giray'ın önderliğinde Boğdan içlerine girmiş ve Boğdan'ı bir hafta yağmalayıp çok sayıda ganimetle Bucak'a geri dönmüştür. Nogayları yağmaladıkları mallarla Bucak'ta gören Fransız elçisi Peyssonnel onların konakladıkları ovanın yağmadan elde edilen her türden köle –ki Peyssonnel'e göre sayıları 40.000'i buluyordu-, çeşitli hayvan ve eşyalarla dolu olduğunu anlatır.⁹⁵

Hacı Giray ve Kırım Giray'ın başarısı, Kuban Seraskeri Kırım Giray Sultan'a karşı devam eden hoşnutsuzluğun bir isyana dönüşmesini sağlamıştır. Kuban'da oturan Nogaylar ve Abazalar seraskerin üzerine yürüyüp onu mağlup etmişlerdir. Halim Giray, Kalgay Devlet Giray'ı bir miktar asker ile seraskerin yardımına göndermiştir. Aynı zamanda Kuban'dan Kırım Yarımadasına gelen bir gemiye de el koyup gemidekileri ayırım yapmadan tutuklatmıştır. Tutuklananlar arasında Osmanlı vatandaşları da bulunmaktadır. Kuban'daki isyanda Hacı Giray ya da Kırım Giray'ın doğrudan etkisi var mıydı bilemiyoruz. Ancak Kuban isyanı, Halim Giray'ın İstanbul nezdinde prestij kaybetmesine neden olmuş ve Kırım'da Abaza taraflarından gelen gemiye el konulması Halim Giray aleyhinde bir propaganda aracına dönüşmüştür.⁹⁶

Halim Giray Özi Kırın'daki kargaşadan Said Giray'ı sorumlu tutmuştur. Daha önce gönderdiği mektuplarda, sürekli olarak azarladığı ve “*senin pek işe yaradığın yokdur*” dediği Said Giray'ı görevinden azledip yerine Azamet Giray'ın oğlu Şebib Giray'ı atamıştır. Osmanlı yönetiminin desteğini arkasına alarak Nogay meselesini halletmesi için gözde oğlu Saadet Giray'ı da yeniden Bucak'a göndermiştir.⁹⁷

⁹⁵ Baron de Tott, *Memoirs of Baron...*, s. 175; W. Eton, *A Survey of the Turkish Empire in which are Considered*, London 1799, s. 310.

⁹⁶ Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 126b; Howorth, *History of the Mongols...*, s. 583.

⁹⁷ Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 123a, 125a, 126a, 127a-127b.

Nogaylar, Şebib Giray'ın seraskerliğini tanımadıklarını ilan etmiş, Saadet Giray'a ise yanında bulunan sekbanları hırpalayarak gözdağı vermiştir. Said Giray, bu hadise karşısında Saadet Giray'ın şoka girdiğini anlatır. Onun durumu Nogayların intikam ateşini bir ölçüde söndürmüştür. Ancak Nogaylar Saadet Giray'ın büyük bir kuvvet ile üzerlerine yürüyeceklerini öğrendiklerinde intikam duyguları yeniden canlanmıştır. Saadet Giray'ın etrafını kuşatıp “İçimizden çık git. Seni bir türlü seraskerliğe kabul etmeyiz” diyerek ona hakaret etmişlerdir. Saadet Giray bu durumdan güçlkle kurtulmuş ve ağırlıklarını bırakıp Bender'e kaçmak zorunda kalmıştır.⁹⁸

Bender muhafızı Kaplan, Saadet Giray'a kale kapılarını açmıştır. Fakat Bender'de yoğun bir Nogay nüfusu bulunduğundan Saadet Giray'ın gelişi Nogaylar arasında öfkeye neden olmuştur. Kaplan, öfkeli kalabalığın tepkisine rağmen Saadet Giray'ı o gece Bender'de misafir etmiştir. Ertesi gün Saadet Giray burada daha fazla kalamayacağını anlayarak kaleyi terk etmiş ve Boğdan üzerinden Rumeli'ye geçip Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır.⁹⁹

Osmanlı yönetimi bölgedeki gelişmelerden Halim Giray aracılığı ile haberdar olduğundan olaylara tam olarak vâkıf değildir. Halim Giray İstanbul'a gönderdiği mektuplarda yaratılış itibarıyla sert, kaba ve hilekar bir topluluk olarak tanımladığı Nogayların *şariat-ı muahedeye* aykırı davranışlarını önlemek için içlerine nasihat heyetleri gönderdiğini, bu heyetlerin isyanı bastırdığını, ancak isyancı Girayzadelerin etkisiyle itaatten yüz çevirdiklerini ve isyanın bastırılması için Osmanlı Devleti'nin askeri gücüne ihtiyaç duyulduğunu anlatmaktadır. İstanbul yönetimi Halim Giray'ın sözlerine itibar ederek onu yeniden han olarak atamak suretiyle iktidarını güçlendirmiş ve Rumeli askerleriyle onu desteklemiştir.¹⁰⁰

Osmanlı yönetiminin olaylara vâkıf olmadığını gösteren başka deliller de bulunmaktadır. Mesela Osmanlı yönetimi Kırım halkının

⁹⁸ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 127b-128a.

⁹⁹ Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 129a.

¹⁰⁰ BOA. MD. nr. 160, s. 285, h. 867.

Halim Giray'dan memnun olduğunu sanmakta, Bender muhafızı Kaplan'ın isyancılarla birlikte hareket edip Saadet Giray'ı kaleye almadığını zannetmekte, başından itibaren isyana karşı olan Arslan Giray'ı isyanı başlatan kişi olarak değerlendirmekte ve bu yüzden onun Rodos'a sürülmesini uygun görmekteydi.¹⁰¹

İsyana dair İstanbul'daki genel görüş, isyanın ilerleyen günlerinde başkente ulaşan haberlerle birlikte değişmeye başlamıştır. İlginçtir ki bu haberlerin ilki Halim Giray tarafından İstanbul'a gönderilen elçilik heyetinden alınmıştır. Halim Giray kendisini temize çıkarmak için Kırım halkından zorla kendisinden hoşnut olduklarını gösteren yazılı kağıtlar almış, başlarında Çin Mirza Hacı, Mansuroğlundan Kara Hüseyin ve Yalı Ağası Fettah Ağa'nın bulunduğu bir heyetle bu kağıtları İstanbul'a göndermiştir. Sadrazam Ragıp Paşa, Halim Giray'ın elçileri ile görüşürken onlara handan memnun olup olmadıklarını sormuş, onlar da handan "*hoşnud*" olduklarını, ancak handan korktuklarından söylenecek pek çok şeyi söyleyemeyeceklerini ifade etmişlerdir. Ragıp Paşa için bu ifadeler yeterli olmuştur. Bundan sonra İstanbul'da Halim Giray'a duyulan güven yavaş yavaş sarsılmaya ve Nogaylarla ilgili düşünceler de değişmeye başlamıştır.¹⁰²

Artık, İstanbul'dan Yedisian ileri gelenlerine gönderilen emirlerde Nogaylar eskiden beri itaatkar bir toplum olarak tanımlanmamakta ve Nogaylara bazı "*kendüyü bilmezlerin*" tahrikine kapılarak isyana kalkıştıklarından "*töhmət*" altında kaldıkları yumuşak bir dille ifade edilmektedir. Şayet isyanlarından vazgeçerlerse affedileceklerine ve olup biten her şeyin unutulacağına dair garanti verilmektedir.¹⁰³ Bu emirlerde Nogayların isyanını sonlandıracak can alıcı bir konuya da değinilmiştir. Buna göre isyan Saadet Giray'ın kötü yönetiminden kaynaklanmıştır. Bu yüzden O, görevinden azledilmiş yerine Mehmed

¹⁰¹ BOA. MD. nr. 160, s. 286, h. 868; BOA. MD. nr. 160, s. 287, h. 869; BOA. MD. nr. 160, s. 288-289, h. 888; BOA. MD. nr. 160, s. 292, h. 901.

¹⁰² Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray...*, vr. 129a-129b.

¹⁰³ BOA. MD. nr. 160, s. 301, h. 930.

Giray ya da hanlığın ve halkın uygun göreceği bir başka kişinin atanması uygun görülmüştür.¹⁰⁴

Saadet Giray'ın azli, Nogayların isyanını sonlandırmak için yeterli bir girişim olarak algılanmamalıdır. Zira isyan Kırım Giray ve Hacı Giray'ın Özi Kırı içlerine girmesiyle seraskere duyulan memnuniyetsizliğin göstergesi olmaktan çıkarak hanın makamından azledilmesini gerektiren siyasi bir hüviyet kazanmıştır. Bu yüzden Osmanlı yönetimi için mesele hanın azledip azledilmemesinden ziyade hanlığa kimin atanacağı ile ilgilidir.

Gülbün-i Hânân'da Halim Giray'ın yerine sürgündeki eski han Arslan Giray'ın atandığı ve onun bir süre bu görevde kaldığı yazılmıştır.¹⁰⁵ Bu kayda benzer nitelikte Osmanlı Divanı'ndan çıkan bir karar bulunmaktadır. Ancak bu karar Arslan Giray'ın Rodos'a sürülmesinden sonra verilmiştir ve muhatabı Arslan Giray yerine Hacı Giray'dır.¹⁰⁶ Gerçeği yansıtmayan bu kayıt Hacı Giray ve beraberindekileri yatıştırmak için düzenlenmiş bir kurgu gibi görünmektedir.

Esasında İstanbul yönetiminin hanlığa Kırım Giray'ı atamaktan başka çaresi bulunmamaktadır. Çünkü Kırım Giray, etrafına büyük bir kalabalık zümre toplamış, Saadet Giray'ın Bucak'tan uzaklaşması ile bölgenin rakipsiz tek hakimi olmuştur.¹⁰⁷ Ayrıca Kırım Giray'ın kararlılığını ve gücünü yakından gören Bender ve İsmail'deki Osmanlı görevlileri İstanbul'a, Kırım Hanlığına Kırım Giray'dan başkasının han olarak atanmasının büyük sıkıntılara neden olacağını belirten mektuplar göndermişlerdir.¹⁰⁸ XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Mustafa Kesbî, onun hanlığa atanmasında bir başka etkenin de var olduğunu yazmaktadır. Ona göre Kırım Giray, Rusya ve Lehistan taraflarına büyük bir saldırı düzenlemeyi planlamaktaydı ve hanlığa

¹⁰⁴ BOA. MD. nr. 160, s. 325, h. 1003; BOA. MD. nr. 160, s. 326, h. 1004.

¹⁰⁵ Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, s. 108.

¹⁰⁶ BOA. MD. nr. 160, s. 329, h. 1011.

¹⁰⁷ Howorth, *History of the Mongols...*, s. 584; Saïd Giray, *Târîh-i Saïd Giray...*, vr. 129a.

¹⁰⁸ Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, s. 108; Şem'dânî-zâde, *Mir'î't-Tevârih*, s. 19.

getirildiğinde bu niyetinden vazgeçmiştir. Şayet Mustafa Kesbî'nin dikkat çektiği nokta doğru ise Osmanlı yönetimi onu hanlığa getirerek han olmanın yükümlülüğü ile hesapsız işlerden uzaklaştırmayı düşünmüş olabilir.¹⁰⁹

Kırım Giray hanlığı güç kullanarak elde etmiş, Osmanlı yönetimini de hanlığını onaylamaya mecbur etmiştir. Buna karşılık Osmanlı Devleti'nin bu atamada tartışmasız üstünlüğü bulunmaktadır. Zira Kırım Giray Boğdan'dan alınan malların eksiksiz olarak sahiplerine iadesini sağlaması, bölgeyi yeniden düzene kavuşturması ve isyan nedeniyle kesintiye uğrayan Bucak iskelelerinden buğday naklini yeniden sağlaması koşuluyla han olarak atanmıştır.¹¹⁰

Kırım Giray, hanlığını Osmanlı Devletine onaylatmasına rağmen, kendisini güvende hissetmediğinden Bucak'tan hemen ayrılmamıştır.¹¹¹ O, Bucak'ta kaldığı süre içerisinde İstanbul'un beklentilerini yerine getirmeye çalışmıştır. Boğdan'dan yağmalanan malların tespit edilmesi için Özi Kırı ve Bucak içlerine adamlar göndermiştir.¹¹² Yağmalanan malları mümkün olduğunca Nogaylardan toplayıp sahiplerine iade ettirmiştir.¹¹³ Bucak'tan zahire naklinin yeniden

¹⁰⁹ Mustafa Kesbî, *İbretnümâ-yı Devlet*, haz. Ahmet Öğreten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 63-64.

¹¹⁰ *Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn...*, s. 133-134; BOA. MD. nr. 160, s. 330, h. 1012.

¹¹¹ Yücel Öztürk, "Kırım Hanlığı", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 678; Howorth, *History of the Mongols...*, s. 584.

¹¹² *Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn...*, s. 136.

¹¹³ Olayların görgü tanığı Peyssonnel Boğdan'dan alınanların Kışla Ovasını doldurduğunu anlatmaktadır. Ancak bu anlatımın çok azı Osmanlı belgelerine yansımıştır. Üstelik sayısı 40.000 bulan Boğdanlı esirlerin ne Osmanlı tarihlerinde ne de Osmanlı belgelerinde bir izi bulunmaktadır. Dolayısıyla Peyssonnel ya abartılı bir anlatım sergilemişti ya da anlattığı gibi yağmalananların büyük bir kısmı Nogayların elinde yok olup gitmişti. (Baron de Tott, *Memoirs of Baron...*, s. 175-176; Eton, *A Survey of the Turkish...*, s. 311-312.) Boğdan'dan alınanların Osmanlı resmi kayıtlarındaki envanteri ise

başlamasını sağlamıştır. En önemlisi de Nogay isyanını sona erdirip bölgenin asayişini temin etmiştir. Bütün bunları yaklaşık bir yıllık süre içerisinde gerçekleştirmiş ve hanlık makamını garanti altına alınca da başkent Bahçesaray'a gitmiştir.¹¹⁴

Sonuç

Nogaylar, Osmanlı topraklarına göç ettiklerinde geleneksel bozkır yaşantısını sürdürmeyi devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti, Nogaylar üzerinde tam bir hakimiyet kurmak için onları zaman zaman yerleşik hayata geçirmeye zorlayan bir takım uygulamaları yürürlüğe koymayı denese de düzensiz aralıklarla yapılan yeni göçler, bozkır hayat tarzını canlı tutmuştur. Bu hayat tarzı, yerleşik düzenin karmaşık siyasi ve iktisadi yapısından oldukça uzaktır. Bu yüzden Nogaylar, yeni uygulamalar karşısında direniş göstermişlerdir. Osmanlı Devleti bu direnişini kırmak için Nogayların idaresini hem yerleşik hem de bozkır yaşam tarzının temsilcisi olan Kırım Hanlığı ile paylaşma yoluna gitmiş, böylece onları aşamalı olarak hakimiyeti altına almayı tercih etmiştir. Bu yöntem, Nogayların gerek Kırım Hanlığına gerekse Osmanlı Devletine olan bağlılıklarını yüzeyselleştirmiş gibi görünmektedir. Öte yandan bu yüzeysel bağlılık, çıkarların ortak olduğu dönemlerde birlikte hareket etmeyi beraberinde getirmiştir. Ancak çıkarlar çatıştığında Nogaylar, Osmanlı Devleti'ne ya da Kırım Hanlığına karşı açıkça cephe almaktan çekinmemişlerdir. Bu gibi durumlarda Kırım Hanlığı, Nogayları itaat altına almak için sert tedbirlere başvurmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Nogaylara bakışı Osmanlı Devleti'nin geleneksel hoşgörü politikası ve Nogayların iskan olundukları coğrafyanın taşıdığı stratejik önemi çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu hoşgörünün izlerini

kabaca şu şekildedir: 99.000 adet tırpan, 4 adet saat, 4 parça ayna, bir miktar antimon madeni, 640 büyük baş hayvan, 5.000 guruş değerinde muhtelif eşya, İstanbul'un işesi için o taraflara gönderilen görevlilerin satın aldığı 58.400 koyun, bu görevlilerin yanında bulunan 9.500 guruş nakit para, Tatarlardan satın alınan 2.500 koyun. (BOA. A.DVN. DVE. d. nr. 83/1, s. 119, h. 141; BOA. MD. nr. 160, s. 330, h. 1013).

¹¹⁴ *Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn...*, s. 139, 140.

Osmanlı Devleti'nden günümüze ulaşan çeşitli belgelerde görmek mümkündür. Yine aynı belgeler Nogayların yaşadıkları coğrafyanın Osmanlı Devleti için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır ki, bu önem başta kuzey komşulara karşı ülkenin savunulması ve İstanbul için ihtiyaç duyulan gıda ürünlerinin önemli bir kısmının bu bölgeden sağlanması noktasında ele alınabilir. Nitekim 1756 ve 1758 Nogay isyanlarının bu iki noktada Osmanlı Devleti için ciddi bir tehdit oluşturduğu ve Osmanlı Devleti'nin bu iki noktadan hareketle meseleye yaklaştığı görülmüştür.

Kırım Hanlığının Nogayları itaat altına alma konusunda benimsediği politikanın dışında, Kırım Hanlığında Nogayların mevcut durumu, başlarına atanan iradecinin tutumuna bağlıdır. Said Giray örneğinde olduğu gibi, atanan kişi Nogayların beklentilerini dikkate alıyorsa Nogaylar ile merkezi yönetim arasında ciddi meseleler görülmemektedir. Ancak Saadet Giray gibi keyfi davranan ve Nogayların isteklerini görmezden gelen bir kişi atanmışsa Nogaylar arasında Hanlığı iç savaşa sürükleyebilecek ve Osmanlı Devleti için büyük sorunlar teşkil edebilecek huzursuzluklar baş gösterebilmektedir.

Kaynakça

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Düvel-i Ecnebiye Defteri (A.DVN.DVE.d): nr. 83/1.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): nr. 2829.

Mühimme Defteri (MD): nr. 157, 160.

II. Kaynak Eserler

A. De La Motraye, *A. De La Motraye's Travels through Europe, Asia, and into Part of Africa*, Vol. II, London 1730.

Baron de Tott, *Memoirs of Baron De Tott Containing the State of the Turkish Empire and the Crimea, during the Late War with Russia*, Vol II, London 1786.

Çelebi Akay Efendi, *Dîvân-ı Hurremî*, staatsbibliothek zu Berlin, Osmanische Sammelhandschrift, Hs. or. 923.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyat*, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Halim Giray, *Gülbün-i Hânân*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1287 (1870).

Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayûn (2 Numaralı Name Defteri), haz. Murat Cebecioğlu vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2003.

Mustafa Kesbî, *İbretnümâ-yı Devlet*, haz. Ahmet Öğreten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. III, haz. Abdülkadir Özcan vd., Klasik Yayınları, İstanbul 2013.

Saîd Giray, *Târîh-i Saîd Giray Hân*, staatsbibliothek zu Berlin, Osmanische Sammelhandschrift, Hs. or. 923.

Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi*, haz. Mesut Aydın, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mir'î't-Tevârih*, C. II. A, haz. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978.

W. Eton, *A Survey of the Turkish Empire in which are Considered*, London 1799.

III. Araştırma ve İnceleme Eserler

AKALIN, Şükrü Halûk vd., *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

ALPARGU, Mehmet, "Nogaylar", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 799-820.

_____, *Nogaylar*, Değişim Yayınları, İstanbul 2007.

BAŞER, Alper, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

_____, "Kırım Hanlığı Tarihini Konu Alan Müstakil Eserler ve Yeni Bir Kaynak, Tarih-i Mevkûfati" *Turkish Studies*, Vol. 6/1, Winter 2011, s. 724-740.

ÇINAR, Hüseyin, "Arslan Giray Han ve Kırım'ın Yeniden İmârında Vakıfların Rolü", *Vakıflar Dergisi*, S. 30, 2007, s. 117-138.

DERİN PAŞAOĞLU, Derya, *Abdülğaffar Kırımî'nin Umdet'ül-Ahbar'ına (Umdet'üt-Tevarih) Göre Kırım Tarihi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

_____, "Nogayların Hanlık Veya Ulus Olma Sorunsalı", *TAD*, C. 35/S. 60, 2016, s. 277-289.

_____, "Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar", *DTCF-TAD*, C. 33/S. 56, 2014, s. 147-190.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 7, haz. Yücel Dağlı vd., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

GANIYEV, Fuat -Rifkat Ahmet'yanov-Halil Açıkğöz, *Tatarca-Türkçe Sözlük*, İnsan Yayınları, Kazan-Moskova 1997.

GEMİL, Tahsin, "Yeni Belgelere Göre 'Halil Paşa Yurdu' ve 'İki Saat'lik Arazi", *IX. Türk Tarih Kongresi Ankara 21-25 Eylül 1981*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 1011-1020.

GÜNAL, Zerrin, "Nöker", *DİA*, C. 33, 2007, s. 216-217.

HOWORTH, Henry H., *History of the Mongols from the 9th to the 19th Century*, Part 2, Division 1, London 1880.

İNALCIK, Halil, "Kırım Hanlığı", *DİA*, C. 25, 2002, s. 450-458.

Jorga Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 4, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 7, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1994.

_____, *Kırım Hanlığı Tarihi*, çev. Seyfi Say, İnsan Yayınları, İstanbul 2013.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.

KARPAT, Kemal, "Bucak", *DİA*, C. 6, 1992, s. 341-343.

KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 1992.

ÖZTÜRK, Yücel, "Kırım Hanlığı", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 625-683.

ÖZYETGİN, A. Melek, "Altın Ordu ve Osmanlı Devletlerinde Tütün Vergisi", *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, İstanbul 2005, s. 193-209.

ROUX, Jean-Paul, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan Özcan, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2014.

SÖYLEMEZ, Yavuz, "Kırım Hanlığı Tarihine Müteallik Mühim Bir Kaynak: Es-Seb'ü's-Seyyâr Fî Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar", *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım*, Ed. Yücel Öztürk, İstanbul 2015, s. 318-401.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

_____, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

ÜLKÜSAL, Müstecap, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966.

YAHYA, Neriman Seyit, "Hurremi Kırımî ve Yedisanname'si", *IV. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 26-28 Eylül 2009*, Ankara 2009, s. 275-281.

Eklcr

Bucak ve Yedisian Havalisi
(Kaynak: <http://www.d-maps.com/>)

